

Šmajš, Josef

[Král, Miloslav. Kam směřuje civilizace?: věda a proměna lidské skutečnosti]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1998, vol. 47, iss. B45, pp. 116-118

ISBN 80-210-1994-8

ISSN 0231-7664

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107222>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

vědností. Nelze zapomenout, když nám připomíná, že „pokud žijeme, ustavičně přijímáme více, než co nám náleží“ (s. 142) a že bychom měli, pokud můžeme, k tomuto dědictví podle svých sil přispívat.

M. Dokulil

Miloslav Král: *Kam směřuje civilizace?* Praha, Filosofia 1998, 134 s.

V rozmezí necelých čtyř let vydal pražský filosof M. Král ve vydavatelství Filosofia dvě různé, autorsky pozoruhodně vyzrálé knižní publikace. Zatímco první z nich („Změna paradigmatu vědy“. Praha, Filosofia 1994, 86 s.) je zaměřena ještě převážně gnoseologicky (viz recenze ve SPFFBU B 42), druhá zde recenzovaná publikace gnoseologický rámec výrazně přesahuje. Českému čtenáři dobře známý autor (již v roce 1968 vydal knihu *Věda a civilizace*), který se po vynucené dvacetileté přestávce mohl znovu vrátit ke své původní profesi, dokázal tedy tvůrčím způsobem navázat tam, kde na konci šedesátých let skončil. Filosofické problémy vědy, techniky a civilizace představuje však tentokrát v rámci pozoruhodného ontologického konceptu, tzv. „procesně genetického modelu“, který ovšem sám skromně nazývá „předběžnou pracovní hypotézou skutečnosti“. I když by autor s mým zařazením jeho nové publikace mezi dnes vzácné ontologické studie patrně nesouhlasil, pokusím se nejprve ukázat, proč je takové zařazení možné a oprávněné.

Především je třeba říci, že toto zařazení nevyplývá z žádného formálního hlediska: ani název knihy, ani názvy jednotlivých kapitol (1. Předběžná pracovní hypotéza skutečnosti; 2. Vztah civilizace a biosféry v paměťovém modelu skutečnosti; 3. Existují meze civilizačního rozvoje? 4. Hypotetická východiska z civilizační krize; 5. Návrat k výchozímu paradigmatu: Člověk a kosmos) neobsahují termín ontologie či jeho deriváty. Ontologický ráz knihy je dán výlučně jejím obsahem. Král se totiž rozhodl, na rozdíl od většiny dnešních gnoseologicky či antropologicky orientovaných autorů, zakotvit své úvahy o směřování dnešní technické civilizace v širší, explicitně formulované filosofické vizi světa. Nebál se přitom přijmout filosofický koncept evoluce zahrnující abiotický, biotický i sociokulturní vývojový proces skutečnosti. Pozitivně přitom reagoval i na svěráznou teoretickou výzvu uznávaného fyzika Davida Bohma adresovanou filosofům, totiž na jeho provokativně formulovanou myšlenku objektivní existence dvou různých řádů skutečnosti. (Bohm, D.: *Rozvíjení významu*. Praha 1992.) Procesně genetickým modelem skutečnosti jako v čase narůstající implikátní a explikátní paměti Král tak vlastně rozšířil a konkretizoval některé myšlenky Bondyho poněkud abstraktní nesubstanční ontologie (Fišer, Z.: *Útěcha z ontologie*. Praha, Academia 1967). Jednoznačným popřením existence jakékoli privilegované vrstvy jsoucna (paměťové paradigma totiž žádnou privilegovanou substanční vrstvu nepředpokládá) a příklonem k onticky tvořivému vesmíru, v němž je i člověk se svou sebereflexivní pamětí koneckonců pouhým prvkem jedné z jeho emergentně vytvořených paměťových vrstev, se Král pochopitelně dostává do rozporu nejen se všemi otevřenými i skrytými zastánci antropologického východiska filosofování, ale i s některými vlivnými interprety jiných modelů kosmické evoluce (J. D. Barow se např. domnívá, že na počátku vesmíru byla jeho uspořádanost nejvyšší). Dostává se však také do souznění s myšlenkami rodící se evoluční ontologie, jejíž obrys se tak i jeho zásluhou může dále zpřesňovat (Šmajš, J., Krob J.: *Úvod do ontologie*. Brno 1991; 1994). Král ovšem dosud filosoficky mlhavou proceduru samovolného růstu ontické uspořádanosti vesmíru prokresluje (jinak a přesněji než to kdysi učinil N. Hartmann) svým originálně pojatým vznikem nových paměťových úrovní, které, jak píše, tu před tím nebyly a které obohacují apriorní genetickou paměť skutečnosti. „Všechna dnes existující apriorní genetická pravidla vznikla kdysi v evolučním procesu emergentně — jako nová, předtím neexistující uspořádanost skutečnosti“ (s. 17). Zejména tuto část Královy práce považují za mimořádně podnětnou, a to nejen pro dnešní filosofy. Najdeme tu totiž i nové inspirace pro diskuse o ontologickém základu takových specializovaných disciplín, jakými jsou např. axiologie či logika: „člověk není schopen introspektivně analyzovat svůj vlastní genetický kód. Je však schopen tuto svou implikátní paměť morálně „cítit“ a její výstupy vnitřně registrovat jako své

základní archetypální „hodnoty“ (s. 31); „náš „přirozený svět“ je v podstatě selektivní zobrazení části skutečnosti, která je relevantní pro naše přežití, v naší neurální paměti“ (s. 22).

K silným stránkám Královy knihy nepatří však pouze její zakotvení v novém paměťovém modelu skutečnosti. Patří k nim také dobře promyšlená analýza sociokulturní role techniky a vědy, a dokonce i kritické autorovy výhrady vůči jiným filosofickým názorům. Přesvědčivost jeho argumentů, mohl-li to správně posoudit, je přitom dána pochopením širších speciálně vědních i obecně kulturních souvislostí každého tématu a je posílána také tím, že Král odborně i pedagogicky zvládl vysokoškolský obor kybernetiky.

Z úsporných důvodů se však dále omezím jen na komentář k problému informačního zlepšování technologií a na poznámky k autorově kritice dvou dílčích problémů: k přeceňování role trhu a postmodernímu přístupu k vědě.

I když plně akceptuji odborně kompetentní nástin sociokulturní funkce dnešní vědy a techniky, zejména dobře argumentovanou myšlenku jejich skryté podřízenosti monetární regulaci, domnívám se, že autor se při výběru možností eliminace nežádoucích ekologických účinků dnešní techniky rozhodl jen pro jednu cestu, totiž pro substituci energie informací. Jeho myšlenka, že „uspořádanost, jejíž kvantitativní mírou je informace, je schopna v cílových procesech snížit (nahradit) spotřebu energie na dosažení cíle“ (s. 35) je sice v principu správná, ale dobře sedí jen na společnost, která vyrábí hlavně základní spotřební předměty (odpovídá tedy společnosti s převahou produktivních abiotických technologií starého průmyslového typu). Vzhledem tomu, že se pronikavě změnil obsah spotřeby a že normálním spotřebním předmětem se stala také technika, není už hlavním ekologickým problémem v technologické oblasti ani tak výroba (dnes ostatně značně racionalizovaná), jako je jím vysoce marnotratná konečná osobní spotřeba. Biosféru dnes totiž vydatně zatěžuje také technika spotřební (k níž např. patří nejen miliardy spotřebičů našich domácností, ale i stamilióny osobních automobilů). A protože hromadění a využívání této z velké části zbytečné techniky žádné společenské racionalizaci nepodléhá, je zřejmé, že vedle problému substituce energie informací u této techniky (což má např. v případě automobilů i jiné techniky své přirozené meze) by byla žádoucí také strukturální společenská změna omezující spotřebitelský životní styl vůbec. Pouze energeticky šetrnější produktivní technologie, které by znamenaly např. více automatických praček a osobních automobilů pro více lidí, by globální ekologický problém fakticky neřešily.

Skvělá a objevná je Králova kritika tržního fundamentalismu. Autor tu výstižně formuluje to, co tak či onak pociťují mnozí profesionální ekologové: „Monetární zisk a ne sama lidská sebezáchova (přežití) je hlavní hnací síla a kritérium, které v současnosti spoluvytváří naší velice problematickou budoucnost“ (s. 37). Přitom současně upozorňuje na rafinovanou vlastnost trhu bez přívlastků, o níž se dnes raději veřejně nediskutuje: na jeho schopnost přesouvat — prostřednictvím naší účasti na konzumu — odpovědnost za vyčerpávání zdrojů a ničení biosféry na nás všechny. Kdybychom však (teoreticky vzato), uvažuje Král, odmltili svoji účast na konzumu, mohlo by se tím zamezit i výběru nevhodných technologií: „Jenomže, kdo z běžných spotřebitelů je schopen takto ekologicky posoudit svůj vlastní konzum, když to často předem neumějí, anebo prostě nedělají ani ti, kteří technologie navrhují nebo realizují?“ (s. 38). Podle Krále „politické (státní) instituce vyspělých zemí spíše sítěží dosavadní, zčásti přežilé tržní formy výběru technologií, než aby je pomocí vhodně renovovaných pravidel tržní hry vždy znovu hodnotily... Pokud politická sféra dnes nechápe anebo prostě ignoruje obrovské nebezpečí pro samo lidské přežití... nese obrovský podíl odpovědnosti za zcela reálné riziko sebezáhuby lidstva“ (s. 38–39).

Králova fundovaná kritika postmoderního přístupu k vědě, která byla z části obsažena již v jeho knize „Změna paradigmatu vědy“, vychází především z důvěrně znalosti komplikovaného tématu vědy. Také proto nemůže Král přjmout povrchní postmoderní názor, že věda je naprosto rovnocennou součástí všeho toho, co lidé v duchovní oblasti vyprodukovali a že pravda je jen pouhá konvence a víra. „Bez existence objektivní, intersubjektivně platné pravdy totiž neexistuje žádné transkulturní měřítko, kterým bychom své subjektivní dohady navzájem porovnávali...“ (s. 82). Král také jednoznačně a nedvojsmyslně formuluje to, co vyplynulo z jeho předcházející analýzy: „hodnotová (tržní) deformace společenského využívání vědy a ne věda sama přivedla vyspělý svět do dnešní globální krizové situace“ (s. 89). „Vůči vědě jako verifikovatelnému vědění“ — píše —

„...neexistuje žádná varianta jiného verifikovatelného vědění, které by s ní mohlo být trvale nekompatibilní (disjunktní)“ (s. 93).

Třetí kapitola o mezích civilizačního vývoje je pro ekologicky orientované čtenáře podnětná zejména v části 3.4. „Meze tržní regulace („laissez faire“)" a 3.5. „Hodnotové meze“.

Čtvrtá kapitola „Východiska z civilizační krize“ je ovšem podle očekávání poněkud méně přesvědčivá. Není to však proto, že by autor teoreticky podcenil toto téma či některý z jeho aspektů. Již na příkladu hledání nových alternativních technologií jsem částečně naznačil, že příčina může být hlubší. Král totiž přiřadil emergentní vrstvu sociokulturní paměti příliš souřadně či těsně k logice přirozené evoluce ostatních paměťových vrstev jsoucna. Je to samozřejmě možné a také obvyklé, ale podle mého názoru to zakládá příliš klasickou předekologickou představu společnosti jako druhé přírody, tj. jako pokračování a vyvrcholení přírodního vývoje. Vyjádřeno v pojmech paměti, evoluce přírody pokračuje v sebereflexivní paměti člověka a v sociokulturní paměťové vrstvě civilizace. Nevznáším tu však výhradu k širokému pojetí paměti. Domnívám se, že pro formulaci ontické podstaty krize a pro hledání obecného filosofického konceptu jejího řešení je užitečné opustit nejen příliš antropologickou rovinu úvah o člověku (zejména jako jedinci), ale i pojmut kulturu (civilizaci) jako systém s jinou konstitutivní informací, než jakou má příroda. Pojetí kultury jako systému opozičního vůči hostitelskému systému Země, tj. jako systému, který původní pozemskou přírodu stále více zatlačuje a nahrazuje, umožňuje totiž ukázat i to, že při záchraně dnešní globální civilizace koneckonců nejde ani tak o zdroje či o výše komentovaný problém substituce energie informací. Jde totiž o uchování jasné ontické převahy přírodních faktorů života nad faktory kulturními, protože pouze těm prvním byla nevratným a patrně i neopravitelným způsobem přizpůsobena lidská genetická a priori paměť. Ale to už jsou úvahy jdoucí za rámec této recenze.

Závěrem již zbývá dodat pouze to, že atributem všech Králových knih je jejich vysoká odbornost, čtivost a dobrá srozumitelnost. Knihu „Kam směřuje civilizace?, která otevírá řadu nových filosofických problémů, by však měli číst nejen filosofové a ekologové: inspirativní může být také pro politiky a studenty společenskovědních oborů.

Josef Šmajs